

K A A S

Leesexemplaar

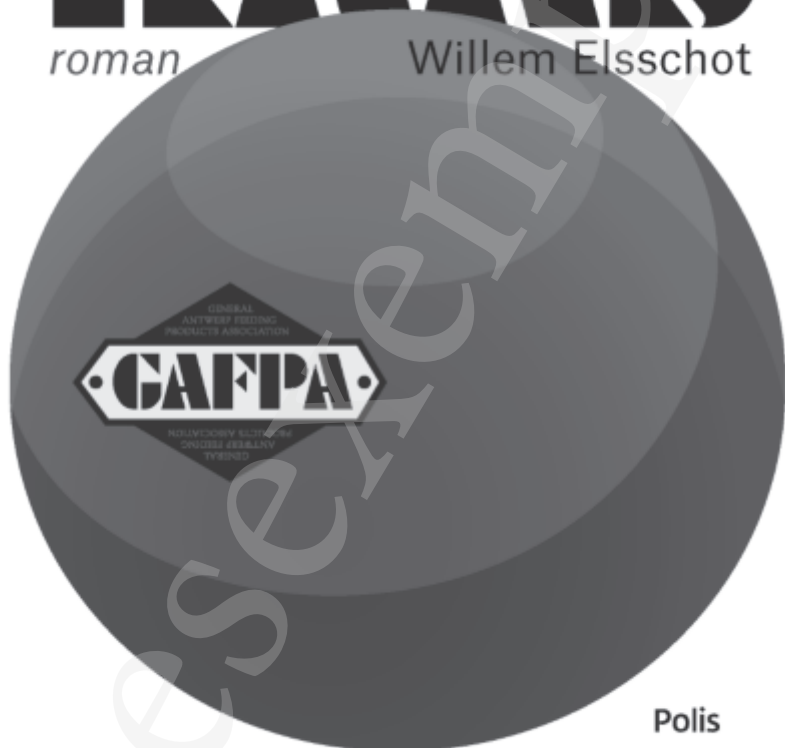
Bezorgd door en met aantekeningen
van Peter de Bruijn

Met een nawoord
van Peter Vandermeersch

KWAS

roman

Willem Elsschot



Polis

INHOUD

Kaas

7

Nawoord door
Peter Vandermeersch

169

Aantekeningen

179

Kaas

Leesexemplaar

O P D R A C H T

Aan Jan Greshoff

Ik luister zwijgend naar die stem
die hijgt en hees is, maar vol klem,
die in mineur zingt bij 't verwensen
van 't alledaagse in de mensen.

Ik volg de hoeken van die mond,
een kwalijk toegegroeide wond
die alles uitdrukt, als hij lacht,
wat hij zo fel in woorden bracht.

Hij heeft een vrouw en kroost en vrienden,
hij heeft een helen hoop beminden
waar hij plezier aan heeft als geen.
Toch staat Jan Greshoff heel alleen.

Hij zoekt en kijkt, hij hoopt en wacht
van d'ene nacht tot d'andere nacht.

Hij hoort iets en komt overeind:

Hij wacht in Brussel op zijn eind.

Vooruit Janlief, hanteer den riem,
en geef die rotzooi striem op striem!

Vaag al dat vee van uwe baan
zolang uw hart nog mee wil gaan.

INLEIDING

Buffon heeft gezegd dat de stijl de mens zelf is. Bondiger en juister kan het niet. Maar een gevoelsmens is weinig gebaat met dat slagwoord dat daar staat als een model, om vereeuwigd te worden door een steenkapper. Kan men echter wel met woorden enig inzicht geven in wat stijl eigenlijk is?

Uit de hoogste stijlspanning wordt het tragische geboren. In 's mensen lotsbestemming zelf is alles tragisch. Denk aan de woorden van Job. 'Hier hebben de bozen het woelen gestaakt, hier vindt hij, wiens kracht uitgeput is, rust,' en gij ziet aan uw voeten het wriemelende, parende, etende, biddende mensdom en daarnaast een stortplaats voor hen wier laatste kramp tot stilte gekomen is.

Stijl staat in nauw verband met de muziek, die gegroeid is uit de menselijke stem waarmede gejuicht en geklaagd werd vóór dat zwart op wit bestond. En het tragische is een kwestie van intensiteit, van maat en harmonie, van rustpunten, een afwisseling van ge-

jubel met lento's en gongslagen, van eenvoud en oprechtheid met sardonisch grijnzen.

Hier hebt gij een zee en daarboven een lucht. Eerst is de blauwe hemel één reusachtige heerlijkheid. Wie vertrekt van een blauwe lucht moet ertoe in staat zijn die lucht zó blauw te scheppen als nooit enige lucht in werkelijkheid geweest is. De toeschouwer moet dadelijk getroffen worden door het merkwaardige blauw van dat uitspansel, zonder dat hem gezegd wordt 'die lucht is zeer, zéér blauw'. Hij heeft immers zelf een ziel die hem dat zegt, want stijl is alleen bevattelijk voor die een ziel hebben.

Die lucht moet zo lang blauw en ongerept blijven tot het blauwe volkomen in zijn ziel is ingedrongen. Echter niet te lang, anders denkt hij 'ja, die lucht is blauw, daar gaat niets vanaf, ik weet het nu'. En hij keert uw lucht de rug toe om weg te zinken in overwegingen die op zijn persoonlijk peil staan. En is hij eenmaal uit je klauwen, dan krijg je hem geen tweede maal op de plaats van waaruit hij toekijken of toevoelen moet, tenminste niet met een tweede blauwe lucht. Hoe intenser het blauw hoe beter, want des te spoediger is hij er vol van. En begin je met een zwarte

lucht, dan moet het zwart dadelijk over zijn hele huid afgeven.

Als nu de blauwe heerlijkheid lang genoeg heeft geduurd, dan komt een eerste wolkje waardoor hij merkt dat hij daar niet staat om tot aan 't eind van zijn dagen op die blauwe lucht te staren. En geleidelijk slinkt het blauw tot één chaos van wolkevaarten.

Een gongslag kondigt de eerste wolk aan en een nieuwe slag telkens een stoet van nieuwe vaarten.

De eerste gongslag speelt een leidende rol, zoals de eerste geboorte in een gezin. De anderen worden precies zo geboren, maar men went aan alles, ook aan bevallen, en de verrassing wordt geleidelijk zwakker.

Die eerste gongslag moet komen als alles rein en blauw, liefde en geluk is, als men zich aan alles verwacht behalve aan een gongslag. Hij moet waarschuwen, hij moet hinderen, maar niet doen schrikken. Iets als het 'broeder, gij moet sterven' van die monniken, op een zomerse middag. Hij moet o zo zacht gegeven worden. De man moet zich afvragen wat of dat was? Was dat óók gejubel, dan was het een rare manier van doen. Hij moet, na die eerste gongslag, de

blauwe lucht gaan wantrouwen als een die plotseling iets aan 't eten proeft of in 't vreedzame gras iets ziet bewegen bij volkomen windstilte. Hij moet zich afvragen of hij niets verdachts heeft gehoord en of dat ginder ver nu geen wolk is. 't Is wenselijk dat hij even later tot de conclusie komt dat het geen gongslag was, maar iets dat haperde in de keel van die doende zijn te jubelen. Dat kan alleen worden bereikt als de eerste slag zacht gegeven wordt en niet te lang aanhoudt.

Je zit 's avonds alleen in een verlaten huis te lezen. En opeens komt het je voor dat je wel iets gehoord zoudt kunnen hebben. Neen, de stilte houdt aan en je hart gaat weer zijn lusteloze gang.

Is die eerste gongslag te luid, dan kan niets meer komen dat nog indruk maakt. Hij denkt dan 'zo, is het dáárom te doen? Vooruit dan maar'. En meteen stopt hij zijn oren dicht. Of hij bevecht uw kermiskabaal met eigen wilskracht en houdt zijn oren wijdopen, wetend dat hij dadelijk niets meer horen zal. Want een aanhoudend sterk geluid is gelijk aan volkomen stilte. En de man, die zo plotseling al die gongslagen geeft, lijkt zelf wel bezeten.

Als nu die rare blauwe lucht nog even geduurd heeft, volgt een tweede slag.

Die man van je *ziet* nu een wolk en denkt 'ik had dus goed gehoord. Dat *wás* geen gejubel'. En om zeker te zijn, want dat blauw zit nog in zijn maag, zoekt hij de eerste gongslag op in wat reeds voorbij is. Als hij zich die moeite geeft vindt hij hem ook en denkt 'zie je wel, die was mij niet ontsnapt'. Hij is echter nog niet geheel zeker dat die eerste met voorbedachtheid gegeven werd, *zó* zwak was hij geweest, en *zó* onverwacht.

De man in zijn verlaten huis staat op en luistert.

En daarop gaan ze aandrijven. Geleidelijk, in een versnellend tempo, wordt het blauw verdrongen en stapelen de gevaarten zich op. De gongslagen volgen sneller op elkander en je man voorziet de slagen reeds die gaan komen. Hij wil zelf de leiding nemen, want hij denkt dat hij vaart en is er zich niet van bewust dat hij gevaren wordt. Als hij dan zegt 'nú komt de slag die de toren doet instorten, ik wil het', dan juist zwijgt de gong en door de wolken wordt een plekje blauw zichtbaar.

Hij denkt: 'zo, 't valt mij nog mee. 't Had erger

kunnen zijn. *Ik* had de boel doen instorten, dan was het uit geweest'. Hij weet niet dat die slag nu niet komen mocht, omdat het blauw vergeten is, omdat de indruk van het blauw uit zijn ziel is gewist. En die slag op zichzelf is het doel niet. Het doel is het blauw *en* de slag, het blauw als de slag verwacht wordt en de slag als men het blauw opnieuw begint op te zuigen.

De man in 't ledige huis gaat weer zitten.

En als de toeschouwer het blauw voor de tiende maal heeft gezien, telkens voor een kortere spanne tijds, en denkt 'ja, nu weet ik het, 't is te doen om een voortdurende afwisseling van blauw en wolkgevaarten', *dán* komt de slag. Hij dreunt dwars door zijn lichaam en stippelt zijn huid. De man in 't stille huis wil opstaan maar kan niet. Hij is niet bang, maar verlamd door de majesteit van die éne gongslag. Hij denkt 'dat lap je me niet meer' en maakt zich gereed om de volgende slag het hoofd te bieden, zoals je in 't circus pistoolschoten blijft verwachten omdat er één gevallen is.

Hij vergist zich, dat was *de* slag.

Als je met een blauwe lucht eindigen wil mogen er nog enkele slagen komen, maar die zijn slechts een

uitsterven, een opruiming, het laatste klapwieken van een vogel. Heb je echter zelf genoeg van die blauwe lucht, dan is het uit, amen en uit.

Hij zit daar nog als er niets meer is, geen gongslagen en geen wolkgevaarten. Zelfs geen blauwe lucht meer.

Hij sluit je boek en gaat heen, zijn hoed vergetend. Onderweg blijft hij even staan en mompelt: 'was me dát een geschiedenis'. Hij keert zich nog eens om, gaat dan dromerig verder en verdwijnt aan de horizon. De spanning van het tragische heeft zijn ziel aangeraakt.

In de natuur zit het tragische in 't gebeurde zelf. In kunst zit het meer in de stijl dan in wat er gebeurt. Een haring kan tragisch geschilderd worden, al zit er aan zo'n beest niets dat tragisch op zichzelf is. Daar-entegen is het niet voldoende te zeggen 'mijn arme vader is dood' om een tragisch effect te bereiken.

In de muziek is het abstracte van het tragische nog duidelijker. Het tragische van Schuberts Erlkönig wordt door Goethes woorden niet verhoogd, al wordt er een kind in gewurgd. Integendeel, al dat gewurg leidt de aandacht af van het tragische ritme.

Zo ook in de litteratuur, waar men echter over geen toonladders beschikt en zich met jammerlijke woorden behelpen moet. En daar ieder woord nu eenmaal een beeld oproept, wordt door de opeenvolging van woorden vanzelf een skelet gevormd waar stijl op gesmeerd kan worden. Men kan niet schilderen zonder oppervlakte. Maar 't skelet zelf is bijzaak, want de hoogste stijlspanning kan bij 't miniemste gebeuren worden bereikt. Heel Rodin zit even volkomen in één van die handen als in 't ensemble van die zeven poorters van Kales en 't is een wonder dat hij die spanning zeven poorters lang heeft volgehouden. Nog een geluk dat er geen zeventig waren. Eenzelfde standaardskelet zal dan ook door verschillende temperamenten zo volkomen anders besmeerd worden dat niemand onder die totaal aan elkander vreemde producten eenzelfde geraamte vermoeden zou. Hoofdzaak is dat men iets te hanteren krijgt waar men met zelfvoldoening zijn stijldrift op botvieren kan. Daarom moest men schooljongens vrijlaten in de keus van 't onderwerp en die zevenenvijftig zo verschillende sukkelaars niet dwingen op eenzelfde namiddag de Lente of de Begrafenis van

Moeder te beschrijven. En zond er dan een aan zijn meester een brief waarin hij zeggen zou waarom hij 't vertikt vandaag enig opstel te maken, waarover dan ook, dan behoorde die brief zijn opstel te zijn.

Het effect dat men bereiken wil moet kloppen met iemands eigen gemoedstoestand. Wie zelf in een oprechte vrolijke bui is, moet niet proberen een tragische indruk te verwekken, anders worden valse klanken geboren die 't geheel bederven. Tenzij het vrolijke gebruikt wordt om een ernstige spanning te omlijsten. Maar dan moet die vrolijkheid iets eigenaardigs vertonen, zoals het blauw van die lucht.

Vanaf de aanhef, want een boek is een lied, moet men het oog houden op het slotakkoord, waarvan iets door 't hele verhaal geweven moet worden, als het Leitmotiv door een symfonie. De lezer moet geleidelijk een gevoel van onrust over zich voelen komen, zodat hij zijn kraag opzet en aan een paraplu denkt terwijl de zon nog in haar volle glorie staat.

Wie het slot niet uit het oog verliest zal vanzelf alle langdradigheid vermijden omdat hij zich telkens afvragen zal of ieder van zijn details wel bijdraagt tot het bereiken van zijn doel. En hij komt dan spoedig